

[0681] TA GYSBERT JAPICX KRYET, KRIE'T (3 SG. PRAES. FAN KRITE)*Jarich Hoekstra**Summary*

This article discusses the question of the pronunciation of the word kryet/krie't, 3 sg. pres. of krite 'to cry', in the work of the 17th century Frisian poet Gysbert Japicx. It is suggested that kryet/krie't was pronounced [krIt]. This pronunciation would reflect Old Frisian shortening of /i:/ to /I/. It is shown that the allomorphy in the verbal paradigm of strong verbs resulting from this shortening process was still intact in Middle Frisian and early Modern Frisian, whereas nowadays it has been leveled out completely.

Yn 'e rubryk 'Fynsten en fragen' fan *Ut de smidte* (23, 1 (1989) side 11) bringt Philippus Breuker in nijsgjirrige fraach op it aljemint oer de útspraak fan de tiidwurdfoarm *kryet* yn Gysbert Japicx syn beriming fan 'e tsiende psalm. Hjirûnder jou ik it fers dêr't dat wurd yn foarkomt (de skeanprint yn dit en neikommende foarbylden is hyltyd mines, J.H.):

- (1) Allijck in Lieuwe', ijnn' kuwl, oer schuwI, oon-loer't,
 (Az hôle hunger, ijn sijn termen, *kryet*)
 In ljeapt op 't nin-quea-tinckjend' Schiep: so gloer't
 Hy op d' ilind'ge, dy hy 't not oer-stiet.
 Hy duwck-buwgt, az yen dy wijld fuwggelt' sjet,
 Æf az de Lieuw', fôr' seyd, mey deadlijck hapjen,
 Komt hy 't earm' folck, mey' lobben, sterck fortrapjen.
 (Brouwer e.o. (1966, 99-100))

Lykas de oare persoansformen yn it oanbelangjende fers is *kryet* in tredde persoan iental fan 'e notiid. De foarm heart uteraard by it tiidwurd *krijtte* (krite), dat oars yn 'e nammefoarm net by Gysbert Japicx oerlevere is (ferl. Brandsma (1936, 120)).

Gysbert Japicx lit *kryet* rymje op *oer-stiet* ('oerstjit') en *sjet* ('sjit'). Fan 'e foarm *sjet* mei men faaks oannimme dat dy, lykas hjoeddedei, útsprutsen waard as [sjIt], dat dan soe men, om it rym yn *oer-stiet* en yn *kryet* ek in [I] ferwachtsje.

By *oer-stiet* is soks net alhiel ûnmooglik, at men oannimt, dat him yn it

stamlûd fan *stiette* by Gysbert Japicx (in begjin fan) brekking oppenearre. Dêr moat lykwols fuort by dat it ûnwis is oft de brekking by Gysbert Japicx al ynset wie; it earste kleare bewiis fan brekking ferskynt earst yn 1708 (ferl. Van der Meer (1985, 46)).

By *kryet* liket it lestiger om in [I]-rym oan te nimmen. Breuker freget him lykwols ôf oft Gysbert Japicx yn dat tiidwurd faaks ek brekking hân hat. Hy docht soks nei oanlieding fan in oantekening dy't Joast Halbertsma om 1821 hinne yn 248 Hs (PBF) by dat wurd makke hat. Halbertsma skriuwt: "*kryet*. Moet niet uitgesproken worden als thans *kriit*, maar zo als er staat, want het rijmt op *oerstiet*, verstaat [(o)verstoot?, J.H.], dat onderscheiden in betekenis en uitspraak is van *stiet* staat. Zo als de oude Frieschen b.v. *Pjitter* zeggen voor *Piter*".

De oannimming dat wy yn *kryet* te krijen ha soene mei in brutsen lûd ([jI]), is lykwols frijwat problematysk, noch ôfsjoen fan 'e fraach oft Gysbert Japicx überhaupt al brekking hie. It stamlûd yn *krite* giet tebek op in Aldfryske /i:/. Dy fynt men by Gysbert Japicx ferkoarte werom yn 'e foarm *krijtte*, de tredde persoan meartal fan 'e notiid:

(2) Az de bern my to' eare *krijtte*:

Mâm, mâm: Ytte, ijtte, ijtte!

(Brouwer e.o. (1966,15))

In lange *i* komt net yn 'e beneaming foar brekking en in koarten ien alhielendal net. De foarm *Pjitter* njonken *Piter* seit hjir net it measte, want dy kin al sa goed ôflaat wêze fan in foarm *Pieter* mei in ôfgeand twilûd [i.ə]. Ferlykje yn ferbân mei dat lêste ek de neikommende oanhaal fan Waling Dykstra út *Sljucht en Rjucht* (1905, 359) dêr't Pieter [pitɾ] Breuker my op wiisde: "Dit is in hollânsk oerwaeisel, lyk as ek op bleds. 99: 'y n 'e b i t e n', dat b i e t e n wêze moat. De klank i e wirdt yn 't Frysk oars útspritsen as yn 't Hollânsk. De Hollâner skriuwt: b i e t e n en seit b i - t e n. In Fries heart dit wird sa út to sprekken, dat it rymt op pounsm i e t e n en ek op: Trinen en G r i e t e n stean yn almenakken en l i e t e n". Al mei al wol it my net oan dat *kryet* in brutsen lûd hie by Gysbert Japicx.

In oar útstel jout Epkema (1821, 155; 1824, 254). Njonken *kryet* yn 'e tsiende psalm fynt men by Gysbert Japicx ek noch de foarm *krie't* foar de tredde persoan iental fan 'e notiid fan *krijtte*. Ferlykje:

(3) ... jiett' gonzet in bonzet in *krie't*

De *Famme* her namme uwt 'e amme, in hiet

Her Himmel, nolck, nommel in noattig in njoet,
(Brouwer e.o. (1966, 87))

Neffens Epkema hat Gysbert Japicx dy foarmen yn beide gefallen brûkt ynpleats fan it goede *krijt* om it rym alteast foar it each ynoarder te krijen.

De selde suggestje komt men tsjin by Feitsma (1974, 321): "De twee vormen *krie't* en *kryet* in rijmpositie die beide een 3 sg. praes. van *krijtte* vertegenwoordigen, zouden in regelmatige vervoeging *krijt* moeten zijn. Volgens de conjugatie zouden de rijmen dus eigenlijk moeten zijn: *hiet* - *krijt* en -*stiet* - *krijt*. De in het rijm afwijkende vormen lijken enigszins maar niet geheel aan het rijmwoord te zijn aangepast".

Epkema en Feitsma geane der dus fan út dat wy yn dizze gefallen te krijen ha mei ûnsuver rym, dat wat behimmele is troch de stavering oan te passen. Unsuver rym komt by Gysbert Japicx yndie wol mear foar (sjuch Hellingsa (1938, 154-156)). Ik soe lykwols earst fan ûnsuver rym útgean wolle, at bliken dien hat dat de nulhypteze, nammentlik dat wy te krijen ha mei suver rym, folslein ûnhâldber is.

Yn dit stik soe ik dêrom noch in tredde suggestje tefoarenbringe wolle oangeande de útspraak en de stavering fan 'e tredde persoan iental fan 'e notiid fan *krijtte* by Gysbert Japicx. Ik soe der konkreet op út wolle dat de foarmen *kryet* en *krie't* by Gysbert Japicx net de útspraak [krit] hiene of, mei brekking, [krjIt], mar dat se útsprutsen waarden as [krIt]. Yn it neikommende sil ik besykje om in argumint foar dy ûnderstelling te jaan.

It hjoeddeiske Frysk hat swakke tiidwurden mei 'lûdwiksel' fan 'e typen *bliede*, *skiede* en *lije*. Hjirûnder fynt men de paradigma's fan dy trije typen (ik lit hjir fierders gewurde dat foar de measte Fryskpraters de paradigma's troch analogywurking sterk ferienfâldige binne):

(4) *type I: bliede*

ik blied	ik blette	ik ha blet
do bletst	ensfh.	
hy/hja blet		
wy/jimme/hja bliede		

- (5) *type II: skiede*
 ik skied ik skate ik ha skaat
 do skaatst ensfh.
 hy/hja skaat
 wy/jimme/hja skiede
- (6) *type III. lije*
 ik lij ik litte` ik ha lit
 do litst ensfh.
 hy/hja lit
 wy/jimme/hja lije

Lykas *bliede* geane *riede*, *briede*, *liede* (fan 'e klok), *fertriette*, *moetsje*, *fiede*, *sliepe* (eastlik) en lykas *skiede* geane *spriede*, *liede* ('fiere'), *stjitte*, *deie* ('deadzje'). Type III hat yn *lije* syn iennichste fertsjintwurdiger. Alle tiidwurden fan dit slach, útsein *sliepe*, ha in (oarspronklike) stamme op *-d* of *-t*.

Wat wy obstrewearje by dizze tûdwurden is dat men yn 'e twadde en tredde persoan iental fan 'e notiid en yn 'e doetiid en it ôfslutend mulwurd in oar stamlûd of faak in hiel oar stamrym hat as yn 'e oare foarmen. By allomorfen lykas *blied* /*blet*- kin men de *t* fan *blet*- syngroan net mear ôfliede fan in ûnderlizzende *d*. Yn dat gefal soe men in doetiid *ik bledde*, ensfh. ferwachtsje.

De hjoeddeiske tastân giet by eintsjebeslút tebek op in proses fan ferkoarting yn it Aldfrysk. Yn it Aldfrysk waard in lang stamlûd koart foar in ferkoartsjend efterheaksel, d.w.s. foar de útgongen fan twadde en tredde persoan iental fan 'e notiid, de doetiidsútgongen en de útgong fan it ôfslutend mulwurd.

De Aldfryske lange /e:/ út Germaansk lange *ê* of Germaansk lang lûd + umlaut waard ferkoarte ta /ɛ/ (type I). De Aldfryske lange /æ:/ út Germaansk twilûd + umlaut waard ferkoarte ta /a/ (type II) en de Aldfryske lange /i:/ ta /I/ (type III). It sil klearrichheid ha dat de lange lûden net allinnich ferkoarte waarden, mar ek in slach iepener waarden. De /a/ út /æ/ ûndergie yn it Aldwestfrysk boppedat noch fergoedingsrekking foar in ûntdûbele geminaat (Spenter (1968, 16)).

It niisneamde ferkoartingsproses krige ek syn beslach by *sterke* tiidwurden

mei in lang stamlûd, mar dêre allinnich yn 'e twadde en tredde persoan iental fan 'e notiid. Sa hie men ferkoarting by tiidwurden dy't in lang stamlûd /i:/ hiene (foar it meastepart tiidwurden fan 'e lste ablautklasse). Yn it hjoeddeiske Frysk is dêr, better net te witten, neat mear fan te fernimmen, mar men hoecht net sa fier tebek te gean om oerbliuwsels fan dy ferkoarte foarmen fan sterke tiidwurden fine. Benammen de tiidwurden *ride* en *smite* binne aardich fertsjintwurdige. Ik jou in mannich foarbylden (de boarneoantsjuttingen binne neffens it WFT):

(7) *ride*

- Wær jou weinje, dær *rit* nin post of postwein.
[J.H.Halbertsma, eölus 3 (1837)]
- Dy al to folle sucht en sit,/ Opp 'e stoel wol nei 't græf ta *rit*.
[E.Halbertsma, twîgen 55 (1840)]
- As fuwggels, dy mey wjuck in fear/ Troch wyn in loft har stjoere,/ Sa luftich *ridt* it jonge pear.
[H.G.v.d.Veen, rymkes 14 (1844)]
- Dou kenste hier in 't spil blieuwe sa 't *ridt* en fart.
[W.Dijkstra, ûtfenhûsers 5 (1864)]

(8) *smite*

- Hy kriget har by de haan in *smit* har it jok mei de amers fen it skouder oof.
[E.Halbertsma, lapekoer I 19 (1822)]
- Dou *smitste* my kneppels foar 'e skinen.
[E.Halbertsma, lapekoer II 61 (1829)]
- Dat *smit* dog nin seadden oon de dyk.
[T.Halbertsma, roeker I 6 (1832)]
- Hja *smit* it ringen wolkne heech,/ En ploft it rimpen wer omleech.
[J.G.v.Blom, blommekoerke 45 (1869)]
-

By Eeltsje Halbertsma fynt men fierders de foarmen *glit* (by *glide*) en *it* (by *ite*):

(9)

- Daer *glit* de man uwt, ind beseart him oan de treeft fen de wein.
[E.Halbertsma, rimen 95 (a.1858)]

- (10) Hja *it* to folle swiet guód ind kofjethjok.
[E.Halbertsma, leed 138 (1854)]

Friesch Woordenboek (1900) jout s.v. *glide* foar Dantumadiel ek de tredde persoansfoarm *hi glidt* en de útdrukking *It glidt al* 'het gaat al, de zaak vordert'. Itselde wurdboek jout s.v. *bite* foar Kollumerlân, Achttjerspel, Dantumadiel en Tytsjerksteradiel: *dû bi(t)ste, hi bit*.

Dat de ferkoarte foarmen by de sterke tiidwurden earder belies jûn ha as deselden by de swakke tiidwurden hjirboppe, hoecht jin gjin nij te dwaan. By de sterke tiidwurden hat ferkoarting allinnich de foarmen fan 'e twadde en tredde persoan iental fan 'e notiid oanpakt, wylst by de swakke tiidwurden de doetiidsfoarmen en de mulwurdsfoarm de regel ek ûndergien ha. By de swakke tiidwurden wie de ferkoarting folle hechter ferankere yn it paradigma.

Yn it Midfrysk fynt men uteraard ek ferkoarte twadde en tredde persoansfoarmen fan sterke tiidwurden. Yn (11) en (12) jou ik in pear foarbylden út dat tiidrek, wer mei de tiidwurden *ride* en *smite*:

- (11) *ride*
- Sjong toa dy Hægstens ærre,/ Dy yn dy hægste Hymmel *rit*.
[1755R-II 304,183-184 (Jan Althuysen)]
 - 't Is wonder hoe't elk rint en *rit* mei karre en wein.
[1777B 4 (Eelke Meinerts, Volle Gelok)]
- (12) *smite*
- Wa de hijnst krije wol dij *smit* him naet mej de taem vore holle.
[1614A 1073 (Burmania-sprekwurden)]
 - ik leauw dat ze dij iene wijke trog dij ore wol ien zexteheæl ijnne Tjerke pong *smit*.
[1779M 40, 11 (Eelke Meinerts, Aagtje IJsbrants)]

By Gysbert Japicx komt men *rydt* (1x) tsjin yn 'e letterlike betsjutting (sjuch (13)) en *rit* (1x) yn 'e oerdrachtlike (sjuch (14)):

- (13) Nicocles, dy yn ien koets-wein *rydt*, ...
(Brouwer e.o. 1966, 273, r.67/8))

- (14) Fljueg hinne' oer-drovig suchtjen sonder eyn,
Reyts, reyts ijn 't hert fen him dy Reonts forjit
(:Wierom ick tuwzen tuwzen trienen weyn:)
Om Fijnne-min, dy him, spoar-bjuester, *rit*.
(Brouwer e.o. (1966, 20))

Wêr't ik no op út wolle soe is dat de foarmen *kryet* en *krie't* by Gysbert Japicx de ferkoarte tredde persoansfoarm fan *krite*, [krIt], oantsjutte. Dat ferkoarting him ek yn 'e foarmen fan it tiidwurd *krite* oppenearje koe, docht bliken oan 'e neikommende Midfryske fynplakken:

- (15)
krite
- Jaan hem taatte as hy *krit*.
[1748C 35,116 (Jan Althuysen)]
 - as it *krit*/ Dan koe Mæm fin nany syonge.
[1755R-I 54,98 (Simen Althuysen)]
 - Ja Mem wol fen blijdschip *krit*.
[1785A 57 (promoasjefers)]
 - der leit it dan, en *krit* hem rææd en bont en blaauw.
[1779M 15,9 (Eelke Meinerts, Aagtje IJsbrants)]

In foarbyld út it 19de-ieuske Nijfrysk, mei in twadde persoansfoarm, is te finen by Eeltsje Halbertsma:

- (16) Dou *kritst* sa earmlik fen hunger.
[E.Halbertsma, lapekoer II 68 (1829)]

De Midfryske foarbylden yn (15) en de foarm *rit* by Gysbert Japicx sels litte sjen dat in ferkoarte tredde persoansfoarm fan *krite* by him út noch yn net ûnmooglik wêze soe. De fraach dy't bliuwt is fansels wêrom't er dy foarm skreaun hat as *kryet* of *krie't* en net as *krit*.

In klear andert kin ik dêr net op jaan. Faaks moat men yndie mei Epkema en Feitsma tinke oan in foech oanpassing oan 'e stavering fan 'e rymwurden. Fierders kin men der op wize dat Gysbert Japicx wolris fariaasje hat tusken <i> en <ie> yn wurden dêr't men moaiwis in [I] oannimme mei (sjuch Feitsma (1974, 309-310)). Dy allografy oppenearret him lykwols meast

nei in <j> (ferlykje *fjild/fjiel*, *jimme/jiemme*, *forjitte/forjiette*). In gefal dêr't men yn ferbân mei ús probleem op tsjutte koe, is de < i > / < ie > -wiksel yn *stritte* en *striette*. Mar dêr bliuwt it ûndúdlik oft *striette* no in oare skriuwwize foar [strItə] west hat, of dat it in foarm mei in twilûd oantsjutte ([stri.ətə]/[strjItə]?).

Folle mear as in suggestje kin it boppesteande net wêze. Myn útstel driuwt folslein op 'e wiffe oannimming dat *sjet* by Gysbert Japicx útsprutsen waard as [sjIt] en dat men yn *oerstiet* en *hiet* (in begjin fan) brekking hie. Mocht bliken dwaan dat dat mis is, dan hoopje ik dat dit stikje op syn minst tsjinne hat om ris te wizen op in, dat ik wit, nea earder synjalearre gefal fan allomorfy yn it paradigma fan 'e sterke tiidwurden yn it Midfrysk en it iere Nijfrysk.

Fryske Akademy
Ljouwert

LITERATUER

- Brandsma, W.L. (1936), *Het werkwoord bij Gysbert Japicx*. Assen.
 Brouwer, J.H. e.o. (bes.) (1966), *Gysbert Japicx Wurken*. Boalsert.
 Epkema, E. (bes.) (1821), *Gysbert Japicx Friesche Rijmlerye*. Ljeauwert.
 Epkema, E. (1824), *Woordenboek op de gedichten en verdere geschriften van Gijsbert Japicx*. Leeuwarden.
 Feitsma, A. (1974), *De autografemen in het werk van Gysbert Japicx*. Ljouwert/Leeuwarden.
Friesch Woordenboek (1900-I, 1903-II, 1911-III), bewerkt door Waling Dijkstra. Leeuwarden.
 Hellinga, W. Gs (1938), *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. Amsterdam.
 Meer, G. van der (1985), *Frisian 'Breaking'. Aspects of the origin and development of a sound change*. Grins/Groningen.
 Spenter, A. (1968), *Der Vokalismus der akzentuierten Silben in der Schiermonnikooger Mundart*. Kopenhagen.
 Stapelkamp, Chr. (bes.) (1957), *Jan Althuysen, Hôndert Psalmen fin David*. Drachten.
Wurdboek fan 'e Fryske Taal/Woordenboek der Friese Taal. Ljouwert/Leeuwarden (1984-).